

УДК 373.2.015.31:57.08.1
DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.10

О. В. Канарова

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

В. С. Перегіняк

студентка магістратури
Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПРИРОДА РІДНОГО КРАЮ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається питання екологічної культури, розкривається її суть та норми. Проаналізовано становлення та розвиток взаємовідносин людини з довкіллям та роль природи рідного краю як засобу формування екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку.

На цьому етапі розвитку суспільства виникають протиріччя між позитивними установками і реальним рівнем екологічного виховання особистості. У наші дні збереження здоров'я людей, забезпечення їх продуктами харчування, енергією, збереження генетичної різноманітності біосфери, охорона навколишнього середовища від забруднення і розрухи є масштабними проблемами, які потребують негайного вирішення.

Загальну мету екологічної освіти та виховання можна визначити як формування системи наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи відповідального та дієвого ставлення до навколишнього природного середовища. Зміст навчально-виховної роботи з цього напрямку полягає в розкритті перед дітьми багатогранної цінності природи.

У результаті дослідження ми виявили, що екологічна культура – це процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-чуттєвим і ціннісним ставленням до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії (внутрішня культура), засновану на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа – людина».

Екологічне виховання пов'язане з екологічною освітою, адже саме на основі здобутих знань формується екологічна культура. Про людину, яка усвідомлює загальні закономірності природи і суспільства, вважає природне довкілля своїм домом, про який потрібно піклуватися та оберігати його, можна сказати, що вона оволоділа екологічною культурою.

Екологічне виховання – процес цілеспрямованого впливу на особистість дитини з метою накопичення позитивного досвіду взаємодії з навколишнім світом, освоєння прийнятої суспільством поведінки в природі (норми екологічної культури). Екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини, яка спрямована на організацію та змінення природного світу (об'єктів та процесів) згідно з власними потребами та намірами. Перед людиною ставиться завдання продумувати кожну свою дію, яка стосується навколишнього середовища, зважуючи всі можливі наслідки своєї діяльності.

Ключові слова: культура, екологічна культура, дошкільна освіта, природа, людина, навколишнє середовище.

Постановка проблеми. Соціальні проблеми завжди тісно пов'язані зі станом навколишнього середовища. Людина з перших кроків еволюційною стрічкою взяла на себе роль підкорювача природи, що сприяло формуванню та ствердженню антропоцентричного підходу у взаємовідносинах із природою.

Природа – наймогутніше джерело пізнання всесвіту, яке через спілкування демонструє людині свої таємниці й робить її більш чутливою до навколишнього середовища. В наш час природокористування досягло високого рівня і здійснюється надто активними темпами. Саме ці причини призвели до появи нового напрямку екології – еко-

логічної культури. На сучасному етапі дедалі актуальнішими стають проблеми захисту природного довкілля, що зумовлює направленість різновікової освіти на формування екологічної культури громадян. Людина – невід'ємна частина природи, спорідненість зі всім живим закладена у ній від появи у цьому світі, але найяскравіше це виявляється саме в дитячому віці. Дошкільний вік – найголовніший етап у формуванні екологічної культури людини, який передбачає створення ідей гуманної взаємодії з навколишнім світом.

Можна зробити висновок, що на сучасному етапі традиційні освітні парадигми потребують істотного перегляду та введення інноваційних

та максимально ефективних методів, прийомів, форм, технологій формування екологічної культури. Саме тому у «Концепції з екологічного виховання та освіти на 2013–2018 рр.» вказано, що екологічна освіта як цілісне екологічне явище має спрямовуватися на формування екологічної культури як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення [6, с. 62].

Дошкільний вік є першою ланкою в системі формування екологічної культури. Вимоги до рівня екологічного розвитку дітей визначені Базовим компонентом дошкільної освіти України [1, с. 14].

Формування екологічної культури є актуальним саме на етапі дошкільного дитинства. Адже саме в цей період діти знайомляться з навколишнім середовищем, отримують перші уявлення про природу та її значення в житті людини, навчаються взаємодіяти з природним довкіллям. Все це спонукає до пошуку нових набагато ефективніших технологій формування екологічної культури у дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У педагогічній науці ідеї формування екологічної культури мають давнє походження. Звертаючись до історичних джерел, робимо висновок, що вплив природи на формування особистості розглядався багатьма науковцями: Я. Коменським, М. Монтессорі, А. Макаренком, Й. Песталоцці, С. Русовою, Ж.-Ж. Руссо, А. Симоновичем, В. Сухомлинським, Є. Тихєєвою, К. Ушинським, Ф. Фребелем та іншими. Проблема екологічної компетентності дітей дошкільного віку переймаються і сучасні вчені-педагоги: В. Горошенко, Н. Жестова, Л. Іщенко, Л. Ігнаткіна, А. Кузьмінський, Н. Кондратьєва, С. Ніколаєва, І. Хайдурова (знання про природні залежності); В. Грецова, М. Ібраїмова, І. Комарова, З. Плохій (досвід бережливого ставлення до природи); Н. Ветрова, Л. Маневцова, А. Матвєєва (навички діяльності у природі). Важливе місце формуванню екологічної культури в дітей дошкільного віку у своїх доробках відводили методисти Н. Байбара, О. Біда, О. Варакута, О. Іванова, С. Іващенко, Н. Коваль, І. Коренева, О. Плахотип, Г. Пустовіт, О. Химинець та інші.

Відомий педагог К. Ушинський стверджував, що вивчення дітьми природного довкілля повинно розпочинатися не з курйозів і диковин, а з того, що безпосередньо оточує дитину, саме з тих об'єктів і явищ природи, які дитина може спостерігати щодня. Така робота повинна бути організована та контрольована. Формування екологічної культури в дошкільному віці повинно проходити крізь всі види діяльності дитини [9, с. 75].

Мета статті. Мета нашого дослідження полягає в необхідності підвищення рівня екологічної культури дошкільників, яка нерозривно пов'язана з вихованням екологічно свідомої та еко-

логічно освіченої людини в суспільстві майбутнього. Дошкільний навчальний заклад, як перший ланцюжок у системі освіти, потребує чіткої та злагодженої системи формування екологічної культури у дітей. Водночас традиційні методи вичерпали свою освітньо-виховну цінність та потребують доопрацювання та глибшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Питанням екологічного виховання займалися як українські, так і закордонні педагоги, науковці, історики з давніх-давен. Загальновідомою є теорія і методика еколого-естетичного виховання С. Русової, що любов до природи народжується біля дитячої коліски. Лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости екологічно свідомо дитина. Вона наполягала, що виховання дитини повинне розпочинатися з народження. Вагомого значення С. Русова надавала народним казкам, іграм, забавлянкам, колісковим, які змалечку прививають дітям любов до природи рідного краю [5, с. 72].

Загальновідомими фундаментальними є система роботи закарпатської «школи під дубом», української народної школи – родини, школи під голубим небом В. Сухомлинського, природо-оздоровчої школи П. Іванова, «природообразотворчої школи» З. Баконія, які заклали основу для розвитку культурно-екологічного типу освіти в Україні, що ввібрав у себе найкращі надбання народних і наукових поглядів на природу, людину та їхній взаємозв'язок.

Проаналізувавши історичні джерела, стверджуємо, що програмно-методичним збірником, в якому було зроблено спробу обґрунтувати роль праці та природної культури людини та значення виховання і освіти, є «Повчання дітям», написане В. Мономахом ще в 1117 році. Правитель дає багато корисних порад, повчань своїм нащадкам: «Куди б ви не тримали дороги по своїм землям, не давайте отрокам причиняти шкоду ні своїм, ні чужим, ні селам, ні посівам, щоб стали проклинати вас... Що вмієте хороше, того не забувайте, а чого не вмієте тому вчіться..., з радістю починайте новий день, настроюйте себе на добрі справи...» [10, с. 40]. В. Мономах став одним із перших, хто навчав берегти навколишнє середовище, любити та оберігати природу – дім, в якому ми народилися і в якому житимуть майбутні покоління.

Означеною проблемою переймався Ф. Прокопович, ректор Києво-Могилянської академії, у своєму букварі «Первое учение отрокам». Його доробки були наскрізно пронизані ідеями збереження природи. Він писав, що «науки природи юнаків живлять, старих задовольняють, у щасті прикрашають, у нещасті дають притулок і втішають, вдома дають пораду, не шкодять поза домом, ночують з нами, мандрують, господарюють» [2, с. 3].

Звертаючись до історичної спадщини вітчизняної педагогіки, зазначимо, що перші згадки про роль природи у вихованні дітей ми знаходимо у працях В. Одоєвського «Розмови з дітьми», «Наука до науки» та інших. Педагог звертав увагу на вагомий роль природи для розвитку у дітей спостережливості, навчанні виявляти зв'язки між предметами, розвитку мовлення. Він вказував на необхідність вчити дітей не лише бачити предмети, а й віднаходити якості, якими вони відрізняються.

Великий вітчизняний філософ Г. Сковорода вказує, що виховання потрібно здійснювати, виходячи з природних особливостей дітей, спрямовувати людей до тієї чи іншої діяльності тільки залежно від їхніх здібностей та інтересів, а не соціальної належності й положення в суспільстві [5, с. 179].

Аналізуючи доробки К. Ушинського, знаходимо твердження, що при знайомстві з природою у дошкільників розвивається вміння мислити та відчувати. Адже навколишнє середовище є багатим на явища, що подразнюють всі рецептори дитини, тим самим розвиваючи їх. Взаємозв'язки у природі змушують малят мислити та фантазувати [9, с. 170].

Відомий педагог А. Макаренко теоретично осмислив та ввів у практичну діяльність методику екологічного виховання. Він дійшов висновку, що природа – це не символічне багатство, а праця десятків і сотень поколінь, що поливали потом рідну землю і передали її своїм нащадкам. Ми звикли до думки, що природа – це духовне багатство, яке надихає і дарує гармонію, та ми забуваємо, що це, перш за все, матеріальна цінність, яку потрібно берегти і підтримувати як і всі інші цінні речі. Якщо з якоїсь причини природне довкілля збідніє, постраждаємо ми і наші майбутні покоління [5, с. 25].

Аналізуючи доробки зарубіжних педагогів Я. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці зазначимо, що всі вони відводили важливе місце природі у вихованні та навчанні дітей.

«Чіткий порядок школи треба запозичити у природи», – стверджував Я. Коменський, який зробив значний внесок у розвиток виховання дітей на лоні природи, в великій любові і повазі до навколишнього середовища [5, с. 124]. У своєму дослідженні ми погоджуємося з поглядами педагога, які він виклав у своїй праці «Велика дидактика» про важливу роль натуральних об'єктів у засвоєнні дошкільниками основних природних понять. Адже саме спостереження та взаємодія з природними об'єктами мають вплив на почуття та уяву дітей.

Трактуючи думку дослідника Ж.-Ж. Руссо вказуємо, що природа відіграє одну з головних ролей у вихованні дітей. Педагог наголошує, що процес пізнання повинен відбуватися на основі власних спостережень та досвіду, шляхом спроб та помилок. Чільне місце вчений надавав самостійному

вивченню дитиною природи. Іншої позиції щодо означеного питання дотримувався Й. Песталоцці. Педагог зазначив, що природа є одним із вирішальних факторів розвитку дитини. Він вказував на необхідність вчити дітей правильно використовувати отримані знання про природу в їхній практичній діяльності.

Учень і послідовник Й. Песталоцці Ф. Фребель наполягав на думці, що виховання дитини повинно відбуватися в тісному зв'язку з природою, оскільки вона є основним засобом всебічного розвитку дітей. Його основні педагогічні ідеї знайшли відображення у книзі «Дитячий садок». Визначною ідеєю щодо екологічного виховання дітей було твердження, що самостійний догляд за рослинами та тваринами, вплив на природу формують дух і пізнання дитини, її характер і почуття, є джерелом для внутрішнього морального вдосконалення.

За твердженнями М. Монтессорі, необхідно збагачувати дітей враженнями про природу, що в свою чергу, дуже корисно для психічного життя дошкільника. Педагог наголошувала, що найкращий спосіб зміцнити дитину – організувати їй спілкування з природою.

З огляду на дослідження, підтримуємо думку С. Дерябо, що дієвість будь-яких заходів із захисту природного довкілля визначається поведінкою людей, їх ставленням до навколишнього середовища. Основи цих відносин закладаються у свідомості особистості ще з дитячого віку, «тому дошкільний вік повинен стати об'єктом пильної уваги і педагогів, і психологів, що займаються проблемами екологічної освіти і виховання» [3, с. 167].

Ще в кінці XIX століття екологія вперше розглядалася як наука, та впродовж тривалого часу її позиціонували лише як науку і цікавилися нею тільки вчені. І лише в середині XX століття екологія набула широкої популярності у суспільстві. Слово «екологія» походить від грецьких слів «oikos» – «будинок, житло» і «logos» – «наука». Відтак стверджуємо, що екологія – це наука про взаємодію живих організмів із нашим загальним будинком – природою.

На основі напрацювань видатних педагогів О. Водовозової, Л. Шлегер, Є. Тихеєвої є творчий розвиток прогресивних ідей щодо екологічного виховання З. Плохій, Н. Яришевої, які дотримуються краєзнавчого принципу і дидактики. Вони вважають, що комплексне дослідження та вивчення рідного краю сприяє глибокому розумінню її внутрішніх взаємозв'язків, забезпечує позитивні враження дошкільників від спостереження за природою.

Опираючись на напрацювання видатних вітчизняних педагогів (С. Ніколаєва, Н. Рижова, З. Плохій, О. Терентьєва, І. Хайдурова) та психологів (Л. Виготський, Л. Венгер, О. Запорожець, В. Давидов, В. Мухін, М. Поддьяков), вказуємо на важливість формування екологічних уявлень,

починаючи з дошкільного дитинства, визначаючи його, як найголовніший етап становлення особистості. У зазначений період закладаються основи особистісної культури.

Головною метою екологічної освіти дітей дошкільного віку є формування основ екологічної культури. Дитина повинна усвідомлювати основи правильного ставлення до природи, відчувати себе та інших людей її частиною. Таке ставлення можна сформуванати лише через надання знань екологічного характеру. Дітям необхідно знати та відчувати взаємозв'язки із природою. Виходячи з вище сказаного стверджуємо, що дошкільний вік є сенситивним для закладання основ екологічної культури та екологічної свідомості.

Звертаючись до наукових джерел, знаходимо такі визначення терміну «екологічна культура». В. Крисаченко трактував поняття екологічна культура, як напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому [7, с. 11]. Екологічна культура – це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу [6, с. 14].

Екологічну культуру трактують по-різному: для когось – це звичне шанобливе ставлення до природи, яке засвоєне ще з молоком матері; для інших – результат пізнання, саморозвитку, самовдосконалення. Екологічна культура, згідно з проектом «Концепції безперервної екологічної освіти», характеризується: різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище; наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій стосовно природи; екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи і свого здоров'я; набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем; безпосередньою участю у природоохоронній діяльності; передбаченням можливих негативних наслідків природоперетворюючої діяльності людини [6, с. 20].

На етапі сучасності проблема «екологічної культури» мало вивчена. Існує дуже мало літератури, яка б була присвячена вивченню цієї надзвичайно важливої теми. Хоча у загальному потоці інформації все ж можливо виокремити твори відомих вчених, у яких відведено місце цій проблемі. Першопроходцем у вивченні екокультури можна вважати відомого українського мислителя і дослідника В. Вернадського, який вперше дослідив термін «біосфера», займався проблемами людського фактора в існуванні світу. Пізніше до нього приєдналися Мальтус, Ле Штальє-Браун, Б. Коммонер та інших.

Аналізуючи історичні джерела, вказуємо, що вперше термін «екологічна культура» з'явився лише у 20-х роках минулого століття (у працях представників американської школи «культурної

екології») для позначення сукупності відповідних екокультурних норм («заборон» і «дозволив»), хоча корені екологічних компонентів сягають доісторичних часів. У цьому аспекті екологічну культуру можна визначити «як певну програму, оприлюднену в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично конкретний процес взаємодії з природою» [7, с. 52].

Висновки і пропозиції. Робимо висновок, що носієм екологічної культури є сама людина. Принципи ставлення до навколишнього середовища з боку однієї людини чи всього населення планети є своєрідним і визначається певним місцем конкретного суб'єкта у світі, його можливостями та потребами. Без людини екологічна культура – це лише теоретична частина, яка зафіксована на інформаційних носіях і не має жодного впливу на буття. Людина ж є рушійною силою введення екокультури у життєдіяльність.

Список використаної літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А.М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: А.М. Богуш, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.В. Гавриш // Вихователь-методист. Спецвипуск, 2012. 64 с.
2. Вербицький В.В. Нам – 70. А насправді... / В.В. Вербицький // Рідна школа. 1995. № 10–11. 6 с.
3. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 480 с.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>.
5. Історія педагогіки / [за ред. М.В. Левківського, О.А. Дубасенюк]. Житомир, 2003. С.179–186.
6. Концепція з екологічного виховання та освіти на 2013–2018 рр. Додаток До рішення виконавчого комітету Одеської міської влади від 28.02.2013 р. № 65. – Режим доступу: www.odessa.ua/images/File/DODATKI2013/.../65.r.
7. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
8. Попова І.В. Поняття і структура екологічного виховання особистості в системі виховної діяльності / І.В. Попова // Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків : ХНПУ. 2016. Вип. 46 (частина І). – С. 151–165.
9. Ушинський К. Педагогічні твори / К. Ушинський. – Київ : Педагогіка, 1990. 528 с.
10. Федорова М. Хрестоматія по давньоруській літературі: Мономах В. Повчання дітям / М. Федорова. Москва : Вища школа, 1985. С. 40–56.
11. Яришева Н.Ф. Екологічне виховання дошкільників / Н.Ф. Яришева. Київ : Грамота, 2001. 55 с.

Kanarova O., Perehiniak V. Nature of native land as a means of forming environmental culture in children senior preschool age

The article considers with the issue of ecological culture, reveals its essence and norms. The formation and development of human relations with the environment and the role of nature of the native land as a means of formation of ecological culture in children of the senior preschool age are analyzed.

At this stage of society's development there are obvious contradictions between positive attitudes and the real level of environmental education of the individual. Today, preserving people's health, providing them with food, energy, preserving the genetic diversity of the biosphere, protecting the environment from pollution and devastation have become large-scale problems that require immediate solutions. The general objective of environmental education and upbringing can be defined as the formation of a system of scientific knowledge, views, beliefs, which lay the foundations of responsible and effective attitude to the environment. The content of educational work in this direction is to reveal to children the multifaceted value of nature.

As a result of the study, we discovered that ecological culture is a process and result of the formation of the ecological consciousness of the individual, reflecting the inextricable unity between the totality of knowledge, ideas about nature, emotional-sensory and value relation to it (internal culture) and corresponding skills, skills, needs interaction (internal culture), based on the harmonization of interactions in the system "nature-man". Ecological education is connected with environmental education, because it is based on the acquired knowledge that an ecological culture is formed. About a person who realizes the general laws of nature and society, considers the natural environment as his home, which needs to be taken care of and protected, it can be said that she has mastered the ecological culture.

Ecological education is a process of purposeful influence on the personality of the child in order to accumulate a positive experience of interaction with the surrounding world, the development of society's behavior in nature (the norms of environmental culture). Ecological culture is a goal-setting activity of a person, which aims at organizing and changing the natural world (objects and processes) according to their own needs and intentions. Before a person is tasked with thinking of each of his actions related to the environment, weighing all possible consequences of his activities.

Key words: culture; ecological culture; preschool education; nature; human; environment.